

Дяченко С.В.

Університет державної фіскальної служби України

Шпак М.І.

Університет державної фіскальної служби України

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито зміст принципу розумності строків у цивільному судочинстві. На підставі проведених досліджень виокремлено три основні погляди науковців щодо розуміння розумності строків у цивільному судочинстві. Так, ними є: розкриття розумності строків через загальне уявлення про строковість реалізації процесуальних прав учасниками процесу; через окремі характеристики; як часового проміжку між початком та закінченням реалізації права особи на захист. Визначено основні характерні риси розумності строків. Вказано, що нормативне закріплення цього принципу міститься насамперед у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яку вважають фундаментальною основою всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Щодо нормативно-правових актів національного характеру, то вказано, що закріплення цього принципу міститься в Конституції України, Цивільному процесуальному кодексі України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Зазначено, які критерії розумності строків сформовані практикою Європейського суду з прав людини. У статті зазначається, що натеper у чинному цивільному процесуальному законодавстві України не закріплено ні саме визначення терміна «розумність строків», ні критерії, які б давали змогу чітко з'ясувати, які ж строки слід вважати розумними. Для прикладу наведено декілька справ проти України, які розглядалися Європейським судом з прав людини, що порушувалися через недотримання вказаного принципу. Вказано, що порушення процесуальних строків здійснюються як з боку суддів, так і з боку сторін та інших учасників справи. Наголошується на необхідності притягнення до відповідальності винних осіб з метою попередження вчинення протиправних діянь, пов'язаних із затягуванням судового процесу. Так, можливість усунення такої проблематики розглянуто на прикладі деяких європейських держав, таких як Франція, Литва, Фінляндія та Польща.

Ключові слова: цивільне судочинство, принцип, принцип розумності строків, розумність строків, критерії розумності строків, затягування провадження.

Постановка проблеми. Становлення правової системи України у відповідності до міжнародних вимог і стандартів досі залишається актуальним питанням. Так, відповідно до міжнародних стандартів здійснення судочинства держава має гарантувати захист порушених, оспорюваних, невизнаних прав, свобод та інтересів. Проведення справ у судах побудоване на демократичних принципах, в яких відображається мета та завдання судової гілки влади. Одним із таких принципів є принцип розумності строків розгляду судом, який забезпечує своєчасний розгляд та вирішення справ. Актуальність цього питання полягає також у тому, що зволікання у вирішенні справи, затягування строків спричиняє низку негативних наслідків для учасників цивільних справ. Зокрема, значно змен-

шуються шанси на повне, всебічне та об'єктивне встановлення всіх обставин справи; збільшуються процесуальні витрати як для держави, так і для учасників процесу; зростає зневіра суспільства у можливості правоохоронної та судової систем щодо захисту прав людини тощо.

Проте чинне законодавство України не містить норм, які б давали змогу чітко з'ясувати, в чому полягає принцип розумності, який строк розгляду та вирішення справи слід вважати розумним, а також не закріплена відповідальність учасників цивільних справ за його порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему затягування цивільного судочинства досліджували чимало вітчизняних та зарубіжних учених. Сучасна доктрина права налічує чимало

наукових досліджень, де розкриваються особливості реалізації принципів цивільного судочинства загалом та принципу розумності строків розгляду справи зокрема. Так, особливості та проблемні питання цього принципу у своїх працях висвітлили такі науковці, як: О.В. Андрійчук, О.А. Банчук, С.С. Бичкова, А.Л. Борко, Є.В. Васьковський, О.А. Гончаренко, О.В. Дем'янова, О.В. Ісаєва, Р.А. Калюжний, Ю.М. Коломієць, М.П. Курило, В.О. Лагута, Н.Л. Луців-Шумська, В.О. Насад, О.В. Немировська, І.Г. Оборотов, М.Д. Пленюк, З.В. Ромовська, Г.О. Свердлик, М.О. Сорока, В.І. Тертишников, Г.П. Тимченко, С.Я. Фурса, З.І. Цибуленко, М.Й. Штефан, Н.Л. Шумська, В.П. Яковлев, В.В. Ярков та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження принципу розумності строків у цивільному процесі; розкриття поняття цього принципу; аналіз критеріїв визначення розумності; визначення сучасних проблем реалізації та забезпечення вказаного принципу та розгляд шляхів їх подолання на основі практики низки зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цивільному процесуальному законодавстві України не міститься визначення поняття «розумність строків», тому для з'ясування його змісту слід розглянути погляди науковців щодо визначення цього терміна.

Так, за результатами проведеного дослідження щодо розуміння цього принципу численними вченими можна виділити три основні підходи:

1) розкриття розумності строків через загальне уявлення про строковість реалізації процесуальних прав учасниками процесу

Одним із прихильників такого підходу є М.О. Сорока, який вказує, що у судочинстві процесуальні строки виступають як темпоральна (часова) форма руху процесуальних відносин з приводу відправлення правосуддя судом, а також як форма існування й розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст процесуальних відносин [1, с. 11].

Тобто саме в межах строків, визначених нормами цивільного процесуального права (чи встановлених судом), учасник судочинства має змогу реалізувати надані йому права та виконати обов'язки. У такому контексті слід зазначити, що у разі, коли в розгляді справи беруть участь свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі дотримання принципу розумності має не менш велике значення, як і під час дотримання його судом та сторонами, оскільки у разі порушення одним з

них зазначеного принципу здійснюється вплив на увесь цивільний процес, зокрема, на часові строки розгляду.

2) розкриття розумності строків через окремі характеристики

Цей підхід підтримує З.І. Цибуленко, який зазначає, що розумним слід вважати строк, який є об'єктивно необхідним та можливим для виконання [2, с. 395]. Позиція цього вченого обґрунтовується тим, що дослідження окремих аспектів такого принципу дасть змогу сформувати комплексний підхід щодо розкриття змісту розумності строків та чіткість під час його застосування.

3) розкриття розумності строків як часового проміжку між початком та закінченням реалізації права особи на захист

Прихильником цієї позиції є О.В. Андрійчук, який обґрунтовує, що під розумним строком слід розуміти сукупність процесуальних строків, встановлених процесуальним законом для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення справи з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів без необґрунтованих зволікань, перебіг яких розпочинається з дня відкриття провадження у справі, а закінчується набранням законної сили остаточним рішенням або його виконанням [3, с. 14].

Із зазначених позицій науковців можна виокремити такі риси принципу розумності: він є процесуальним інструментом, який забезпечує право осіб на своєчасний розгляд та вирішення справи судом; визначає динамічність, оперативність та ефективність судового процесу під час вирішення цивільних справ; зумовлює стабільність цивільних процесуальних відносин та судочинства в цілому, встановлюючи певні часові рамки.

Щодо закріплення цього принципу в нормативно-правових актах, то варто зазначити, що закріплення розумності строків під час розгляду та вирішення справ насамперед міститься в положеннях Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка стала обов'язковою для України після її ратифікації. Так, у пункті 1 статті 6 Конвенції вказано, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [4].

У національному законодавстві цей принцип закріплений у Конституції України, а саме в

статті 129 [5]; у Цивільному процесуальному кодексі України, а саме в пункті 10 частини 3 статті 2 [6]; та в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», де в статті 7 вказується, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [7].

Проте чіткого визначення, що ж слід розуміти під «розумністю строків» немає. Для з'ясування того, які ж строки слід визнавати розумними, застосовують критерії, вироблені практикою Європейського суду з прав людини. До них відносять: складність справи як фактично, так і з правової точки зору; поведінку заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу, поведінку суду та інших органів державної влади; значення для заявника питання, яке розглядається; особливе становище сторони у процесі.

Негативним аспектом є те, що відсутність закріплення таких критеріїв на нормативному рівні впливає на здійснення судочинства, адже визначення того, який строк слід вважати розумним буде відносно суб'єктивним і може різнитися з точки зору суду і з точки зору інших учасників справи. Як наслідок, це призводить до зростання кількості порушень такого принципу.

Слід звернути увагу, що вітчизняним законодавством України не встановлено наслідків порушення розумних строків судового розгляду та шляхів їх відновлення, способів захисту права на розгляд справи протягом такого строку, не передбачено права учасників процесу оскаржувати надмірну тривалість провадження у справі та немає гарантій на відшкодування шкоди, завданої внаслідок необґрунтованого затягування розгляду справи в суді. Саме тому у разі порушення відповідних прав громадяни України звертаються до Європейського суду з прав людини.

Як зазначає Ю.М. Коломієць, українці нині є п'ятими серед громадян інших країн світу у списку за кількістю звернень. Більшість поданих скарг стосується надмірної (нерозумної) тривалості досудового слідства, судового розгляду чи виконання судових рішень судів та відсутності правових засобів для вирішення цієї проблеми на національному рівні. Така тенденція руйнує імідж нашої держави на міжнародному рівні, а також впливає на фінансовий стан держави, адже ще за даними 2010–2011 років на виконання рішень ЄС по суті скарг з державного

бюджету було сплачено близько 27 млн гривень [8, с. 78–79].

Крім того, частка справ, у яких ЄСПЛ було встановлено факт порушення Україною права на справедливий суд, що пов'язано з недотриманням принципу розумності, є найбільшою (33% від загальної кількості рішень, ухвалених проти України) [9, с. 126].

Наприклад, однією зі справ, яка розглядалась ЄСПЛ, є справа «Лещенко і Толлопа проти України», за результатами якої Суд визнав порушення ст. 6 вищезгаданої Конвенції [10]. Українськими судами ця справа вирішувалась понад 10 років. Під час розгляду заяви Євросуд зазначив, що основною причиною затягування розгляду було неодноразове відправлення справи на новий розгляд.

Ще одним прикладом є справа «Смирнова проти України», яка розпочалась у травні 1997 р., а на момент винесення Євросудом рішення (08.11.2005) справа все ще була на розгляді в суді першої інстанції. При цьому рішення суду першої інстанції двічі скасовувалося апеляційним судом та справа направлялася на новий розгляд. Євросуд звернув увагу на те, що суд, який розглядав справу, не вжив жодних заходів, передбачених законодавством України, для боротьби з процесом затягування, до якої вдавався відповідач у справі. Зокрема, суд жодного разу не розглянув питання щодо слухання справи за відсутності відповідача чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді штрафу за прояв неповаги до суду, а примусовий привід суддя вперше застосував до відповідача лише через 2,5 року після початку провадження у справі [11].

Г.Т. Д'єдон зазначає: «Останнім часом, особливо після приєднання до ЄС нових держав-членів із Центральної та Східної Європи, кількість заяв, поданих до ЄСПЛ, значно збільшилась, що, своєю чергою, дуже впливає на тривалість їх розгляду судом. ЄСПЛ став «заручником власного успіху». Не погоджуючись із наведеним твердженням, колишній Голова Парламентської Асамблеї Ради Європи Ж.К. Мінйон у своєму виступі на конференції в Брайтоні зазначив, що ЄСПЛ не є жертвою власного успіху, а насамперед він є жертвою невдач на національному рівні [12].

Наведена обставина підтверджена Європейським судом з прав людини, який у рішенні у справі «Карімов проти України» вказав, що в законодавстві України відсутній засіб юридичного захисту, за допомогою якого заявники могли б отримати рішення, яке б підтверджувало їх право

на розгляд справи протягом розумного строку. Найвні в українській судовій системі адміністративні засоби правового захисту, такі як подання скарги до суду вищої інстанції стосовно бездіяльності суду нижчої інстанції, не є досить ефективними для пришвидшення провадження у справі, оскільки вказівки судів вищої інстанції є лише необов'язковими рекомендаціями [13].

Для вирішення цієї проблеми доцільно звернутися до практики іноземних держав щодо врегулювання вказаного питання.

Так, законодавством Литви закріплена трикратна сплата мита за подачу відповідних скарг, а також встановлено обов'язок дебітора відшкодувати кредиторіві всі витрати, пов'язані із затримкою виконання, у разі програшу справи у вищій інстанції. Такий підхід огордив відповідні суди від необґрунтованих скарг та запобіг зловживанню процесуальними інститутами з метою затягування процесу, позаяк «вартість» такого затягування покладається на ініціатора завідомо програшного оскарження судового акта [14, с. 193–194].

Іншим шляхом пішли законодавці Франції. Зокрема, якщо буде встановлено, що скарга подана з метою затягування процесу, її заявник може бути підданий цивільному штрафу в розмірі від 100 до 10 000 франків, незалежно від збитків, які можуть бути пред'явлені до відшкодування на користь суду, що прийняв скаргу до провадження [14, с. 89]. У такому вирішенні проблеми, крім штрафу, який зараховується на користь держави, також і суд отримує відшкодування своїх як матеріальних, так і інтелектуальних витрат.

Як зазначають такі науковці, як Т.О. Ковтунович та С.В. Дяченко, інколи лунають зауваження щодо неприцятаності цивільному процесуальному праву інституту штрафу, проте, з позиції принципу пропорційності перевагу необхідно надати публічному інтересу в забезпеченні ефективності судочинства, а не приватним інтересам особи, що допускає недобросовісну поведінку. З цієї точки зору штраф є ефективним засобом протидії процесуальним зловживанням, застосування якого, однак, має використовуватися суддею у кожному конкретному випадку з належним мотивуванням [15, с. 104].

Так само багатьма європейськими державами вирішено питання щодо захисту сторони, права якої було порушено з вини суду. Зокрема, результатом справи «Кудла проти Польщі», де Європейський суд констатував порушення у

зв'язку з тим, що заявник не міг отримати компенсацію за шкоду, спричинену йому довготривалістю розгляду його справи, стало введення у Польщі Закону «Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду». У Фінляндії також діє Закон «Про компенсацію за надмірну тривалість судового провадження», який передбачає відшкодування збитків тій стороні, яка постраждала від затягування судового процесу [16].

Така практика, з одного боку, стимулює судові органи до ефективної та оперативної роботи, а з іншого – дозволяє покласти на сторону, яка умисно «затягувала» судовий процес, обов'язок сплатити штраф за такі дії.

Висновки. Отже, на підставі викладеного вище матеріалу можна зробити висновок, що розкриття поняття та змісту принципу розумності строків під час здійснення цивільного судочинства має велике як теоретичне, так і практичне значення. Адже дослідження поглядів науковців допоможе краще зрозуміти суть цього принципу, розкрити його основні ознаки та особливості, виявити проблематику та належно закріпити на законодавчому рівні.

Слід наголосити, що саме наявність чіткої нормативної бази, яка вміщує в себе найбільш ефективні процесуальні механізми, забезпечить неухильне дотримання встановленого порядку всіма учасниками судового процесу на його стадіях та під час вчинення окремих процесуальних дій. Для досягнення поставленої мети доцільним є удосконалення законодавства, а саме закріплення положень у відповідних нормативно-правових актах, які б детально розкривали суть цього принципу, а також критеріїв, які впливають на розумність строків.

Задля забезпечення збереження розумності строків під час вирішення судами цивільних справ та для оптимізації проблеми тривалості здійснення судочинства слід дотримуватись приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, виконувати рішення ЄСПЛ та враховувати досвід зарубіжних держав. Зокрема, варто розглянути можливість прийняття окремого нормативно-правового акта, який би встановлював відповідальність учасників цивільного судочинства за порушення ними принципу розумності строків під час розгляду та вирішення цивільних справ, зокрема у вигляді штрафних чи іншого виду санкцій, як це зроблено в таких країнах, як Франція, Литва, Польща та Фінляндія.

Список літератури:

1. Сорока М.О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Ірпінь, 2011. 23 с.
2. Гражданское право России / под ред. З.И. Цыбуленко. Москва, 1998. Ч. 1. 395 с. С. 203.
3. Андрійчук О.В. Процесуальні строки у цивільному процесі України : автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. Документ 995_004. (Ратифікована 17.07.1997 № 475/97-ВР). *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.11.2019).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.11.2019).
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 10.11.2019).
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 10.11.2019).
8. Коломієць Ю.М. Судовий розгляд цивільних справ у розумний строк: міф чи реальність? *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2 (11). С. 77–81.
9. Гончаренко О.А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 3. С. 126–131.
10. Рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 року у справі «Лещенко і Толлопа проти України» (заява № 56918/00). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_438 (дата звернення: 11.11.2019).
11. Рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 року у справі «Смирнова проти України» (заява № 36665/02). URL: <https://minjust.gov.ua/file/2608> (дата звернення: 11.11.2019).
12. Д'єдон Г.Т. Європейський суд з прав людини: нові виклики. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3978> (дата звернення: 11.11.2019).
13. Рішення у справі Карімов проти України. *Офіц. вісн. України*. 2008. № 37. Ст. 1264.
14. Фонова О.С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. № 6 (74). С. 187–199.
15. Ковтунович Т.О., Дяченко С.В. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами як новела цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету*, м. Запоріжжя, № 6, 2018. С. 103–106.
16. Насад В.О. Проблеми тривалого вирішення цивільних спорів національними судами у світлі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Матеріали з офіційного сайту Міністерства юстиції України. URL: <http://www.minjust.gov.ua/11359> (дата звернення: 12.11.2019).

Diachenko S.V., Shpak M.I. REGULATORY CONSOLIDATION FOR THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS OF TIME IN CIVIL PROCEEDINGS AND PROBLEMS OF ITS IMPLEMENTATION

The article reveals the content of the principle of reasonable time in civil proceedings. On the basis of the research highlighted three main views of scientists on the understanding of the reasonableness of the terms in civil proceedings. So, they are: opening the reasonableness of the terms through a general idea of the urgency of the implementation of the procedural rights of participants in the process; using individual characteristics; as the time interval between the beginning and completion of a person's right to protection. Defines the main characteristics of the reasonableness of the terms. Indicated that normative consolidation of this principle is contained, primarily, in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms that is considered the fundamental basis of the whole complex of international legal regulation of the rights and freedoms of the individual and his legitimate interests and needs. As for the national normative legal acts it is indicated that the consolidation of this principle is contained in the Constitution of Ukraine, the Civil procedural code of Ukraine and Law of Ukraine "On judicial system and status of judges". Indicate which criteria of the reasonableness of the terms generated by the practice of the European court of human rights. The article notes that to this day in the current civil procedural legislation of Ukraine is not fixed neither the definition of "reasonableness of time" or criteria, which would allow to find out what the timing should be considered reasonable. For example shown several cases against Ukraine which are heard by the European court of human rights that was raised for failure to comply with this principle. Stated that procedural violations are committed by both judges and parties and other parties to the case. Emphasis is placed on the need to prevent the commission of wrongful acts associated with the delay of the trial. Thus, the possibility of elimination of this problem is considered on the example of some European countries such as France, Lithuania, Finland and Poland.

Key words: *civil proceedings, principle, principle of reasonableness of time, reasonable time, criteria of reasonableness of time, delay in the proceedings.*